
Mohammadjavad Pirmoradi

NUŽNOST RACIONALNOG TUMAČENJA RELIGIJE SA STANOVIŠTA DŽEMALUDDINA AFGANIJA

U cilju pojašnjenja gornjeg naslova potrebno je ukratko odgovoriti na tri pitanja: šta je religija?, šta je razum i ko je Džemaluddin Afgani?

1. Religiju u uopćenom značenju shvatamo kao svaku vrstu težnje apsolutnome savršenstvu ili obožavanja transcendentnoga božanstva. Ali, u specifičnom značenju religija označava poruku koju su od Boga Uzvišenoga donijeli vjerovjesnici Božiji tj. ono što je kur'anskim jezikom kazano: “ono što tebi (Muhammede) objavljujemo i ono što smo objavili onima (poslanicama) prije tebe.”

Drugim riječima, možemo govoriti o religiji u smislu čovjekove urođene ontogenetske težnje ljubavi i podložnosti Apsolutnome. (Din takvini) “I Njemu je predano sve što je na nebesima i zemlji...”, te o religiji u smislu vjerozakona (din tašriri) odnosno naučavanju vjerovjesnika Božijih. “I dadosmo svakome narodu poslanika da bi se Allahu klanjali, a ne tagutu”.

U ovome radu religiju razumijevamo upravo u ovom smislu.

2. Razum (‘aql) je ona sposobnost u čovjekovom biću koja ga razdvaja od životinja, ili kako bi kazali filozofi islama, sposobnost razaznavanja i razlučivanja tačnog od netačnog, dobra od zla. Na osnovu toga filozofi

razlikuju spekulativni ili teorijski um ('aql nazari) i praktični um ('aql 'ameli). Islamski pravници (fuqaha) raz/um smatraju kriterijem, mjerom obavezanosti čovjeka propisima vjere, odnosno šerijatsko-pravne sposobnosti.

Sama riječ '*aql*' se kao takva u Kur'anu ne spominje, ali se mnogostruko spominju njezine izvedenice kao i riječi koje ukazuju na srodna značenja – umovanje, mišljenje, promišljanje, razlučivanje...

U Kur'anu se spominje i niz sinonima kao i antonim riječi '*aql*' tj. *džahl* (neodmjereno postupanje) i s obzirom na značenje riječi '*aql*' u arapskom jeziku, tj. sprječavanje, sputavanje, zadržavanje, na šta ukazuju i sinonimi koje Kur'an koristi poput "*hedžr*" i "*nuhijeh*" može se zaključiti da i časnici Kur'an ovu riječ upotrebljava u njezinom izvornom leksičkom značenju. Dakle, pojam '*aql*' u značenju suzdržavanja kao sračunatog, razboritog, odmjerenog djelovanja. Pogledajmo sada šta se u Kur'anu podrazumijeva pod pojmom *ta'aqul* (razmišljanje)? Uvidom u 65. ajet sure Ali Imran i 43. ajet sure Ankebut ovaj se pojam može tumačiti na dva nivoa - spoznajnom i praktičnom:

a) Razumska spoznaja polučuje se onda kada čovjek u svome nastojanju da spozna određenu pojavu (pojave) onemogućuje zastranjenje u vlastitom mišljenju i tako dokučuje istinu o datoj pojavi;

Prema kur'anskim ajetima, tri su faktora sprečavanja zastranjenja u mišljenju: 1. djelotvornost i dostatnost dokaza/argumentacije, 2. dostatnost informacija potpun znanstveni uvid, 3. suzdržavanje od pristrasnosti tj. od pozitivnih i negativnih emocija spram predmeta spoznaje.

Kur'an, naprimjer, argumente jevreja i kršćana o njihovoj pripadnosti Ibrahimovoj vjeri smatra nedjelotvornim. (Ali Imran, 65)

Ili u suri Ankebut se naglašava kako je razumska spoznaja uvjetovana znanjem. (Ankebut, 43), dok se u 170. ajetu sure Bekare ističe kako je sentimentalni odnos, ljubav prema mišljenju i praksi predaka ustvari prepreka ozbiljenju razumske spoznaje.

"A kada im se rekne: 'Slijedite Allahovu objavu!' – oni odgovaraju: 'Naravno, slijedićemo ono na čemu smo zatekli pretke svoje.'

... Zar i onda kad im preci nisu ništa shvaćali i kad nisu na pravom putu bili?!"

b) razumno postupanje (djelovanje) je sa stanovišta Kur'ana ono djelovanje koje je utemeljeno na znanju i svjesnosti (a ne slijepom slijedenju,

ishitrenosti i imitaciji). Razuman je onaj znalac koji djeluje u skladu sa svojim znanjem. Dakle, razumno je djelovanje znalca u skladu sa znanjem. (Bekare, 44) (Ghurur al-hikam I/101)

Ukratko racionalnost u islamu znači sklad i spoj znanja i djelovanja, odnosno djelovanje na temelju znanja. Razum na nivou spoznaje i nivou djelovanja uvijek ima svojevrsnu ulogu kontrolora i nadzornika koji kontrolom čovjekove spoznaje i djelovanja vodi (upućuje) čovjeka Izvoru egzistencije.

3. Sejjid Džemaluddin Afgani (Esed Abadi)

Slijedeći mudre riječi Ali ibn Ebi-Taliba "Gledajte šta kaže, a ne ko kaže!" ovdje uopće nije bitno ko je bio Afgani, odakle je i gdje se obrazovao. Nama je, prije svega, važno šta je govorio i pisao, te kako se mi danas možemo okoristiti njegovim mišljenjem i naučavanjem. I Afgani nije pridavao značaj svojoj etničkoj i mezhebskoj pripadnosti. Zato o tome i postoje različita stajališta i sučeljenja mišljenja.

Ovdje ću taksativno nabrojati neke, po meni, najopćenitije teze njegove intelektualne zaostavštine:

- Islam posjeduje esencijalne sposobnosti (tj. islam može sam po sebi vođenja i upravljanja društvom);
- Pomirivanje s postojećim stanjem i determinizam suprotni su duhu islama;
- Nužno je vratiti se temeljnim, nepatvorenim vrelima islam, čistom islamu;
- Nužno je ozbiljiti racionalno tumačenje islamskih naučavanja;
- Musliman nužno treba izučavati modernu nauku;

Za muslimana je od životne važnosti boriti se protiv despotizma iznutra i kolonijalizma izvana.

No, tema ovog izlaganja, kako smo već kazali i pojasnili je četiri teze, tj. racionalno tumačenje i interpretiranje religije (islama).

Religija u smislu vjerzakona, objavljena religija se obraća čovjeku. Bog Uzvišeni je objavio i propisao čovjeku vjerzakon (šeriat) pa u čovjeku istovremeno postoje prilično suprotstavljene sposobnosti i potencijaliteti. Čovjek posjeduje sposobnost razuma, ali u isto vrijeme i srdžbu i strast. Razum bi trebao kontrolisati našu srdžbu i našu strast, ali međusobno

nadmetanje i sukobljavanje ovih potencijalitetu u čovjeku ponekad rezultira potčinjavanjem razuma. Otuda je Uzvišeni Bog poslao ljudima svoje vjerovjesnike i poslanike kako bi pomogli ljudskome razumu u nadzoru, kontroli i upućivanju njegovih potencijalitetu i sposobnosti. S druge strane, Bog je čovjeka stvorio razumnim, odnosno obdario ga razumom kako bi on bio u stanju okoristiti se porukom vjesnika Božijih. Dakle, Bog je poslao vjerovjesnike čovjeku jer ga je obdario razumom koji ga čini različitim u odnosu na životinje, kod kojih postoji samo nagon.

A obdarenost razumom čovjeka je učinila i slobodnim, odnosno omogućuje mu izbor, te je tek kao razumom obdareno i slobodno biće odgovoran za svoja djela i postupke, što i daje smisao samoj religioznosti. To su, dakle, osobenosti koje čovjeka odvajaju od životinja.

No, nažalost, u islamskom svijetu, ali i među velikim dijelom sljedbenika drugih vijesnika Božijih, razum se dovodi u koliziju sa religijskim naučavanjima, i nema snagu argumenta u razumijevanju i tumačenju religije. S druge strane, čovjekova sloboda izbora, što jeste njegova vrsna razlika u odnosu na životinje, smatra se oprečnom bezuvjetnoj volji Božijoj. Otuda se, u domenu razumijevanja i tumačenja religije, religioznost predstavlja kao negacija racionalnog rasuđivanja i mišljenja, a determinizam poistovjećuje sa Voljom Božijom.

Da bi prevazišli ovu kontradiktornost zagovornici ovakvih razmišljanja bili su primorani u potpunosti poreći racionalnost i diskurzivno mišljenje u sferi religije i religijskoga, neznajući da negiranje autoritativnosti razuma kao same supstance ljudske egzistencije znači negaciju čovjeka. Neznajući da suprotstavljanje čovjekove slobode izbora općoj volji Božijoj, znači, ustvari poricanje Jednosti Božije.

Rasel (Rusell) u svojoj knjizi "Zašto nisam kršćanin?" kao razlog svoje areligioznosti ističe neracionalnost religije. Kierkegor (Kierkegaard) u odgovoru na ovu Raselovu tezu potvrđuje da religija nije racionalna, ali i dodaje da ona to uopće i ne treba biti.

Međutim, Džemaluddin Afgani ovakva razmišljanja u islamskom svijetu smatra uzrokom stagnacije i zaostalosti muslimana.

Afgani citira Al Gazalija koji u svome djelu *Izbavljenje iz zablude* kaže: "Osoba koja islamsko vjerovanje smatra oprečnim geometrijskim i filozofskim dokazima i prirodnim zakonitostima, ustvari je prijatelj islama koji ne zna (džahil), a šteta koju takvi prijatelji nezallice nanose islamu veća je od one koja dolazi od neprijatelja islama, jer geometrijski dokazi, filozofski argumen-

ti i zakoni prirode spadaju u samoočiglednosti (badihyat) i aksiome. A ko god ustvrdi kako je njegova vjera oprečna očiglednostima time je (nesvjesno) svoju vjeru proglasio krivom (batil)." (Maqalate Džamaliye str. 94-96)

Upravo zato je Sejjid Džemaluddin došavši na egipatski Al-Azhar počeo predavati Ibn Sinaovu filozofiju. I sam Afgani spada u istaknute filozofe islamskog svijeta. Neki iranski mislioci smatraju ga najvećim muslimanskim autorom u oblasti političke filozofije, poslije Farabija. (Mohammad Reza Hakimi)

Kada je stigao u Indiju prva stvar koju je uradio bilo je pisanje jednog filozofskog traktata pod naslovom "Natura" u kojem opovrgava materijalističko mišljenje. Da nije u potpunosti vladao racionalnim mišljenjem Afgani ne bi bio u stanju braniti islam pred najezdom materijalističkih učenja.

Bio je pod snažnim utjecajem islamskih filozofa, a posebno Ibn Sinaa, čija je interpretacija islama utemeljena na razumu i diskurzivnom mišljenju.

Stagnacija svakoga naroda prvo počinje da se dešava u prevlađujućem filozofskom duhu i intelektualnom mišljenju, a onda se ona širi i na ostatak znanosti, etike i kulturu društva. (Maqalate Džamaliye, u izdanju Abul-Hasana Džamaliya, str. 92).

U svom tekstu "O obrazovanju" (A lecture in Education) objavljenog, 8.11.1876. u Kalkuti, Afgani ukazuje na vrijednost i značaj znanja i znanosti za napredak ljudske civilizacije te značaj saradnje i komunikacije među različitim znanostima kako bi čovjeku bile od koristi, jer nijedna znanost sama za sebe ne može riješiti sve čovjekove probleme.

On ovdje naglašava kako je filozofija ta koja povezuje znanosti i drži ih na okupu poput niske tespiha. Filozofija je ta nit koja ih povezuje i čini korisnim za čovjekovo usavršavanje, napredak i uzdignuće. Ona je univerzalni i zaokriljujući duh znanosti. Po Afganiju, kada bi svi pripadnici jednoga ummeta bili naučnici i znalci, taj se ummet ne bi okoristio naukom na planu zadovoljavanja svojih materijalnih i duhovnih interesa, ukoliko je lišen filozofskoga (racionalnog) mišljenja. Sejjid Džemaluddin ovu svoju tezu argumentira stanjem u Osmanskom carstvu i Egiptu u to vrijeme (1876. g.) pa kaže: "Osmanska i egipatska vlada ni za šezdeset godina postojanja novih škola u svojoj zemlji nisu ostvarile nikakvu korist, jer se u tim školama ne predaje filozofija. Znanosti bez filozofije su poput odvojenih elemenata jedne cjeline lišeni duha, te kao takve ne mogu biti od koristi. A da su uz druge znanosti učili i filozofiju, mogli su za ovih šezdest godina postići intelektualnu neovisnost o Zapadu, te sami vlastitim snagama krenuti putem

reformi i preporoda. U tom slučaju ne bi morali svake godine svoju djecu slati na Zapad ili pozivati profesore sa Zapada da ih podučavaju.” (Maqalate Džamaliye str. 92.)

Odveć je lahko argumentirati potrebu za racionalnim tumačenjem vjere.

Prvo, religija se obraća razumu, što samo po sebi govori o njegovoj sposobnosti razumijevanja i tumačenja religije. Upravo zato više od 100 kur’anskih ajeta poziva ljude na mišljenje, promišljanje, istraživanje, razumsko odgonetanje vjere i Božijih znakova.

Kur’an kritikuje i kori one koji ne koriste vlastiti razum. Ako racionalni metod nema snagu argumenta u tumačenju religije, čemu onda ovi pozivi i kakav je njihov smisao?

Drugo, Kur’an časni poziva vjernike da koriste mudrost i zdravu diskusiju, lijepu riječi i preporuku. To su, po Kur’anu, sredstva i metodi pronicanja i širenja vjere. Dakle, i samo vjerovanje nužno implicira razumsko rasuđivanje i rezonovanje.

Treće, i sam Kur’an koristi ovu metodu da bi svojim argumentima zadovoljio ljudske umove.

Tako, naprimjer, u dokazivanju jednosti Božije, monoteizma, Kur’an koristi metodu logičkog zaključivanja: “Da ima Boga mimo Allaha, nered bi zavladao”. U ovom logičnom zaključivanju izostavljena je druga premisa, jer je sasvim očigledna: U univerzumu nema uvreda i ne vlada kaos “već je poredak univerzuma savršeno uređen i postojan, sve djeluje po Božijim zakonima utkanim u svijet stvorenoga”, što navodi na zaključak o postojanju samo jednog Boga, Allaha Uzvišenog.

Dva puta se u Kur’anu koristi diskurzivan pristup u dokazivanju esencijalnog monoteizma.

Dakle, logika Kur’ana nije “vjerujem da bih razumio” kako neki misle, već “razumijem da bih vjerovao”.

U ovom kontekstu je i način hazreti Ibrahimovog argumentiranja jednosti Božije u onom kur’anskom kazivanju o rušenju kipova – idola. On je time htio potaknuti ljudski um da snagom vlastitog mišljenja napusti klanjanje vještački napravljenim idolima i zakorači u prostranstva istinskog tevhida.

Hazreti Ali ibn Ebi-Talib u Stazi rječitosti (prva hutba), kao svrhu slanja vjerovjesnika navodi razvijanje čovjekovih umskih potencijala i dispozicija.

Osim toga, zatvaranje vrata uma, pored toga što logički zatvara vrata religiji, istu potpuno derogira i pretvara u sujevjerje.

Naučavanja vjerovjesnika Božijih su poput bistroga vrela čija voda se postepeno odmiče od vrela i zalazi u različita kulturološka, geografska i historijska korita, gdje ponekad dolazi do njezina zamućivanja. I sami ljudi i narodi shodno svojim simpatijama i antipatijama tu i tamo dodaju vjeri ono što joj izvorno ne pripada. Oni, također, vremenom i pod utjecajem uvjeta sredine, ponešto od vjere zanemaruju, makar to nešto bilo i njezinim esencijalnim dijelom. Otuda potreba za određenim mjerilima i kriterijima valorizacije naših razumijevanja i interpretacija vjere. Jedno od mjerila su i izvjesni racionalni postulati, te ako želimo provjeriti ispravnost našeg poimanja vjere možemo ga sučeliti tim postulatima u čiju smo aksiomatsku tačnost racionalno sigurni.

Postoji vrlo tijesan odnos između religije i ljudske spoznaje. Čovjek posjeduje različite perceptivne/spoznajne sposobnosti i organe poput tjelesnih (vanjskih) osjetila i unutarnjih perceptivnih potencijaliteta kakvi su razum i srce. Čovjek, dakle, ima svoju vanjštinu i svoju nutrinu. Isto je i sa religijom, te i ona ima ono vanjsko (zahir) i ono unutarnje (batin).

I vjera ima svoje tijelo i dušu, kao i čovjek.

Pozitivističko učenje i nazor ne tiču se samo spoznaje prirode i čovjeka, već je pozitivistički metod, nažalost, mnogo prije modernog pozitivizma našao svoje mjesto u religiji. Ovakvo viđenje i ovakva interpretacija, prije svega, svode zbilju na jedan njezin dio (redukcionizam) i poistovjećuju taj dio s cjelinom.

Površno gledanje na religiju ograničava njezino razumijevanje na formu (vanjštinu) izrijeka, reducirajući cijelu religiju na jedan dio. Mevlana Dželaludin Rumi ovakav spoznajni metod slikovito opisuje u svome kazivanju o slonu i mračnoj prostoriji u koju su ljudi ulazili otkrivajući šta je u noj. Kako se svako od njih zadovoljavao svojom osjetilnom percepcijom i to samo jednog od dijelova tijela slona, dali su sasvim različite odgovore. Jedan je dotaknuo uho, drugi surlu, treći leđa i sl.

Rumi nakon ovog kazivanja izvodi zaključak kojim ustvari kritikuje senzualističko – pozitivističko mišljenje:

*Oko osjetila do dlana tek dopire
Jer čulom se ne može do cijele istine*

Dakle, osjetilna spoznaja ne može dosegnuti cijelu istinu, te stoga istinu reducira na njezin dio (i to onaj senzibilni).

Iz ovoga možemo zaključiti da površnost, literarizam i formalizam u proučavanju i interpretaciji religije dovode do toga da ostanemo uskraćeni za jedan osebujni korpus religijskih zbilja.

Naravno, čitav niz religijskih zbilja je moguće dokučiti zadovoljavajući se samom formom literarnog izraza, ali sigurno to nije slučaj baš sa svim Božijim znakovima.

Religija (vjera) je više od onoga što nam je vidljivo iz njezine vanjštine.

Kad bismo se zadovoljavali samo doslovnim značenjem nekih kur'anskih ajeta, činili bi nam se besmislenim. U tom slučaju pred pitanjima i prigovorima današnjih mladih generacija bili bismo primorani kazati "Pitanje je novotarija". A takav odgovor samo usložnjava postojeće probleme. Takvim religijskim mišljenjem možemo zatvoriti vrata vjere pred učenim, obrazovanim i mislećim ljudima, čime izolujemo samo vjeru ili je činimo nekonzistentnom i oprečnom znanosti, kulturi i civilizaciji, odnosno izvjesnim postulatima i aksiomima ljudske racionalnosti. U tom bismo slučaju, ne dao Bog, bili od onih za koje će Poslanik islama kazati: "Ovo je narod koji je ovaj Kur'an zapostavio." ■

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić